

Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri

Yngre husdyrbrugeres vurderinger af fremtidens udfordringer for erhver- vet

Fokusgruppemøde

December 2005

Rambøll Management
Olof Palmes Allé 20
DK-8200 Århus N
Denmark

Tlf: 8944 7800
www.ramboll-management.dk

Indholdsfortegnelse

1.	Baggrund	1
2.	De deltagende husdyrbrugere	1
3.	Forholdet til myndighederne og befolkningen	2
3.1	Forholdet til lovgivningen og det offentlige generelt	2
3.2	Specifikke krav og reguleringer	4
3.3	Forholdet til amtskommuner og kommuner	5
3.4	Relationerne til omgivelserne og befolkningen generelt	6
4.	Udvikling og teknologiske udfordringer	7
4.1	Visioner for fremtidens husdyrbrug	7
4.2	Den generelle teknologiske udvikling	8
4.3	Brug af miljøteknologi	9
4.4	Udenlandske aktiviteter	10

1. Baggrund

Rambøll Management har gennemført et fokusgruppemøde og fem interviews for Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri. Formålet har været at belyse, hvad unge dynamiske husdyrbrugere ser som de største udfordringer på kort og på lang sigt.

Følgende to overordnede temaer er på den baggrund blevet belyst:

- Forholdet til myndighederne, herunder reguleringer og rammebetingelser
- Forventninger til fremtiden og herunder anvendelsen af miljøteknologi

Udover en redegørelse for de udtrykte erfaringer og holdninger indenfor de to temaer, indeholder denne rapport desuden beskrivelser af emner og forhold, der i kontakten med husdyrbrugere er blevet fremført, og som vurderes relevant i forhold til det overordnede formål.

2. De deltagende husdyrbrugere

Deltagerne i fokusgruppe og interview er alle heltids husdyrbrugere under 40 år og med forskellig produktionsspecialisering. Deltagerne kan på baggrund af deres hidtidige udvikling karakteriseres som dynamiskeprimært målt på deres investeringsomfang og vækst.

De deltagende husdyrbrugere er, efter aftale med Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri, udvalgt i samarbejde med primært østjyske landbrugs-konsulenter og ud fra deres kendskab til de enkelte husdyrbrugere i deres respektive regioner. De husdyrbrugere som har deltaget i fokusgruppemødet er alle udvalgt indenfor et geografisk område med højst halvanden times kørsel fra Århus.

De gennemførte telefoninterview er alle med husdyrbrugere fra Nordjylland.

Der var i alt 9 deltagere til fokusgruppemødet. I fokusgruppen deltog desuden chefkonsulent Henning Thomsen og to projektassistenter, Katrine Højmark og Kresten Banke.

De 9 deltagere i fokusgruppen var:

- fem mælkeproducenter (gennemsnitligt 135 malkekøer) hvoraf en enkelt også har slagtesvin.
- en husdyrbruger med kun slagtesvin
- to husdyrbrugere der producerer både slagtesvin og smågrise.
- en husdyrbruger der producerede smågrise i Danmark og slagtesvin på et stort brug i Tyskland.

Blandt de husdyrbrugere der blev interviewet pr. telefon var der:

- to producenter af smågrise (0-7kg og 9-30kg),
- én producent af kyllinger og slagtesvin,
- én producent af æg og slagtesvin og,
- én producent af mink sammen med smågrise, slagtesvin og kødkvæg.

Generelt har alle de deltagende husdyrbrugere oplevet stor vækst siden deres entre i erhvervet, og flere har mere end fordoblet deres produktion. Væksten er typisk sket på basis af en kombination af overtagelse af naboejendomme og jordarealer, leje af arealer og indgåelse af gylleaftaler. Som resultat af denne proces er der mere eller mindre tilfældigt sket en spredning af produktionen, således at den velkendte høje grad af specialisering i landbruget ikke passer på alle i denne gruppe.

En stor del af deltagerne i fokusgruppe og interviews har erfaring med ansøgning om VVM godkendelser. Jordtilliggendet til deltagernes gårde lå imellem 85 og 550 ha. Over halvdelen havde mere end 150 ha.

I mange tilfælde er landbrugene videreførelser af fødegårde. Enkelte driver landbruget som I/S, typisk med deres fædre, mens andre efter at have gjort det har overtaget driften fuldstændigt.

Deltagerne havde typisk to til tre ansatte, afhængigt af tidspunktet på sæsonen. To af deltagerne i fokusgruppemødet og én interviewperson havde erfaring med landbrugsdrift i udlandet.

3. Forholdet til myndighederne og befolkningen

3.1 Forholdet til lovgivningen og det offentlige generelt

En stor del af husdyrbrugerne beskriver deres forhold til myndighederne som problematisk og præget af mangel på tillid og forståelse for landbrugets forhold. Nogle husdyrbrugere giver udtryk for, at de krav til landbruget, der stilles af det omgivende samfund er stadigt stigende, uforudsigelige og ofte usagligt baseret. En del af husdyrbrugerne giver dog udtryk for, at mange af de stillede krav er forståelige og rimelige, og at mange af de samme krav gælder på forskellig måde i Danmark og i udlandet.

Problemerne opstår, når reglerne ændres i hast uden foregående varsel, og især, når de indebærer et stigende antal krav, som kun stilles til danske husdyrbrugere og dermed indebærer konkurrenceforvridning. Det er her den stærkeste kritik har lydt fra husdyrbrugerne, og den er stort set fremført enstemmigt. En nystartet husdyrbruger udtrykte stor forståelse for den miljøpolitik, der føres, men sagde samtidigt:

"Som ung landmand bliver man sur, når man ikke får samme forhold at arbejde under som en tysk kollega. Det er frustrerende. Samme markedspris, men mindre kunstgødning, mindre kemi og mere restriktive krav vedr. transport af dyr".

Der er ingen tvivl om at denne kritik er helt central for praktisk taget alle deltagerne i fokusgruppe og interview.

Bl.a. nævntes, at danske husdyrbrugere bliver kritiseret for et medicinforbrug, der er lille i forhold til det, der bruges blandt husdyrbrugere i andre EU lande som f.eks. Spanien. Det blev også nævnt, at ikke alene er reglerne skrappere, men der er også en stærkere kontrol.

Husdyrbrugerne giver udtryk for, at de i forhold til lovgivning altid føler sig ét eller flere skridt bagefter, fordi der konstant stilles nye lovkrav til dem. Dette gælder især indenfor miljø- og dyrevelfærdsområdet. Det nævnes af mange, at de stigende krav "kommer snigende", som det blev udtrykt, og at

de ikke er forudsigelige. Det betyder, at man kan foretage store investeringer for senere at få pålagt krav, der ganske væsentligt reducerer det økonomiske grundlag for investeringen. Som eksempler på at sådanne ændringer har været foretaget, nævntes stigende krav om harmoniareal for svin og stigende pladskrav for kyllinger.

En stigning i harmonikrav (=landmanden skal have mere jord til rådighed for udbring af husdyrgødning) der pålægges umiddelbart efter gennemførelse af store staldinvesteringer lægger stort pres på husdyrbrugeren for at løse et uforudset skærpet harmonikrav.

En kyllingeproducent havde netop bygget et kyllingehus med plads til den maksimale produktion på 209 DE, men fik straks efter at vide, at der nu kun måtte holdes 170 DE indenfor de nybyggede kvadratmetre. Det betyder, at han nu må i gang med at investere mere eller mindre forfra, idet huset ikke bare kan udvides.

Modsat havde nogle få været heldige at foretage investeringer og fået tilladelser umiddelbart før nye regler trådte i kraft og dermed opnået mildere regler over nogle år. Det er imidlertid udtryk for lidt af det samme, at forudsigeligheden i regelsættet har været utilstrækkeligt. Nogle er heldige, mens andre bliver fanget mellem to regelsæt ved at planlægge og investere efter eksisterende regler og blive hængt op på nye og skrappere.

Endelig er det opfattelsen blandt mange husdyrbrugere, at de mange restriktive regler er i orden, når blot de er fagligt begrundet og ikke er udslag af rent politiske holdninger eller stemmefiskeri i en befolkning, hvor landbrugs-erhvervet – og især de store landbrug – ikke er populært. Det er opfattelsen hos en del, at mange regler mangler basis i reelle forhold. F.eks. nævnes det, at nogle amter reelt har indført stop for udvidelse af svineproduktion.

Det er opfattelsen hos mange af de unge husdyrbrugere, at det offentlige ofte ville kunne få meget mere miljø for pengene i forbindelse med de miljø-begrundede tiltag, der sættes i værk.

F.eks. nævntes et eksempel på at man i forbindelse med en lille udvidelse af en svinestald blev pålagt at neutralisere ammoniakeffekten. Det kan enten gøres ved luftrensning eller ved forsuring af gyllen. Der var tale om en mindre udvidelse, men det kostede kr. 400.000 og omfattede kun de 50DE (ud af 249). Rent samfundsøkonomisk ville det være en stor fordel at kompensere nogle husdyrbrugere for investering til en 100% ammoniakrensning, og til gengæld lade andre indenfor samme område slippe. Det ville selvfølgelig være dyrere for den enkelte jordbruger, og det er grunden til, at det ikke blev gjort.

Holdningen er generelt, at det er vanskeligt at efterkomme samtlige lovkrav, og at alle sandsynligvis overtræder et eller flere lovkrav, selv om de gør en indsats for at efterleve kravene. Når det gælder kontrol er det til gengæld opfattelsen, at den ene hånd hos myndighederne ikke ved hvad den anden gør

Administrative byrder blev også nævnt, men ikke som et stort problem. typisk bruger husdyrbrugeren en halv til en hel dag om ugen til administration, incl. relationer til såvel det offentlige som til leverandører o.l. Dette skal naturligvis ses i sammenhæng med en typisk beskæftigelse på 2-3 inklusiv husdyrbrugeren selv.

3.2 Specifikke krav og reguleringer

Kravet om at husdyrbrugere selv skal eje en stor andel af det nødvendige udbringningsareal til husdyrgødning opleves som helt utidssvarende og helt uden nogen relevans i dag. Man opfatter dem som grundfæstet i en drøm om tiden med familielandbruget, som alligevel definitivt er ovre. Ejerkravet betyder i mange områder, at planer om en udvidet animalsk produktion bliver hindret.

Harmonikravene, som regulerer hvor meget husdyrgødning der må udbringes på en hektar landbrugsjord, anerkendes generelt af husdyrbrugerne. Opfyldelse af kravet kan også ske gennem gylleaftaler og gennem separation og afbrænding af restproduktet.

Problemerne med afbrænding er, at energien, der kan produceres ved forbrændingen, beskattes, og at teknologien fortsat ikke er fuldt udviklet til at udgøre en effektiv løsning. Holdningen er, at der gøres for lidt for at løse disse problemer. Selv om holdningen til at give tilskud er negativ blandt de fleste, er her et sted, hvor der fra husdyrbrugerne er udtrykt ønske om større offentlige tilskud til teknologiudvikling. Alternativt peges på at afgiftsfritagelse for biogas eventuelt ville kunne have samme effekt.

Kravene vedr. gødsning, kemikalieforbrug og medicinering opleves som urimelige, fordi andre europæiske landmænd ikke skal leve op til samme krav og dermed opnår en konkurrencefordel. Husdyrbrugerne oplever, at de ikke får nogen form for kredit for den påtvungne tilbageholdenhed på disse områder, men tværtimod fortsat bliver kollektivt mistænkeliggjort, når en enkelt bliver afsløret i at overtræde reglerne.

Historier om natlige kontrolbesøg med konsekvenser for hele familien ved mistanke om overskridelse af medicinbeholdningen blev fremført som eksempel på en meget overdrevet reaktion i forhold til den potentielle forbrydelses omfang. Andre nævnte de uanmeldte kontrolbesøg fra Fødevarerministeriet, hvor man, hvis man har noget andet for og f.eks. skal nå en anden aftale, bliver politianmeldt. Generelt er overdreven kontrol og manglende tillid et emne som flere fremhæver som en alvorlig, negativ særbehandling af jordbrugere. I andre dele af samfundet (og i nogle aspekter vedr. landbruget) kan man i højere grad basere kontrol på tillid til indberetninger, indgåelse af aftaler og samarbejde generelt. Specifikt blev det foreslået, at myndighederne kunne samarbejde med landbrugskonsulenterne, der har en god indsigt og kontakt til landbruget, og som har gode databaser og programmel med oplysninger om produktionsforholdene på bedrifterne.

Der efterlyses en mere konsekvent og logisk sammenhæng i lovgivningen. På nogle områder, som med reglerne vedrørende miljø, dyrevelfærd og svinestalde, tager nye lovkrav ikke altid hensyn til andre, hidtidige lovkrav. Det resulterer i, at husdyrbrugerne ofte er usikre på, om de overholder lovene eller ej.

Hertil kommer en lovgivningsadfærd, som flere betragter som urimelig, nemlig mht. forbrug af kemikalier, hvor der først pålægges skat, og derefter påføres erhvervet en yderligere mængdemæssig restriktion, når det viser sig at de satte mål ikke nås.

Husdyrbrugerne oplever det generelt som urimeligt og meget konkurrenceforvridende, at der ikke stilles de samme krav til alle europæiske husdyrbrugere. Danske produkter ligger under for større krav til miljø og dyrevelfærd end deres europæiske konkurrenter, og de vil derfor alt andet lige have et

højere omkostningsniveau. Der efterlyses en større indsats for højere fælles europæiske krav og en effektiv implementering heraf frem for dansk enegang, hvor den miljømæssige effekt i sagens natur vil være begrænset.

Nogle af deltagerne i fokusgruppemødet pegede på den kulturudvikling, der er sket i landbruget, hvor det ikke længere er nogen selvfølge, at gården går i arv til børnene. I dag er husdyrbrugerne ikke bange for at sadle om og finde anden beskæftigelse, hvis erhvervet bliver for uprofitabelt. Der er altså sket et skred i loyaliteten. Men samtidigt blev der også givet udtryk for, at husdyrbrugere og landmænd i det hele taget faktisk accepterer et indtjeningsgrundlag, der ikke matcher andre erhverv og indsatsen.

3.3 Forholdet til amtskommuner og kommuner

En del af husdyrbrugerne på fokusgruppemødet oplever en tung bureaukratisk behandling i forbindelse med udvidelser, hvor der kræves en screening eller en VVM. Situationen varierer fra amt til amt og fra kommune til kommune. Deltagerne mente at kunne registrere en sagsgang, der bliver lettere, jo længere vest på i landet, man kommer.

Forholdet til screening og VVM var på fokusgruppemødet og blandt interviewpersonerne en smule ambivalent. På den ene side vurderedes grundtanken om en meget enkeltsagsorienteret behandling at indebære nogle klare fordele, fordi den åbner mulighed for konkret hensyntagen til den enkelte husdyrbrugers forhold og omgivelser. På den anden side kritiseres ordningen for at savne ensartede retningslinier for de forskellige amter og for at åbne op for politiske studehandler, uvedkommende politiske hensyn (reelt lokale stop for øget svineproduktion) og for at være karakteriseret af bureaukratisk langsommelighed. I mange tilfælde var det amterne, der blev skudt på, men der var også eksempler på at et amt var kommet en husdyrbruger til undsætning, da usagligheden var ved at tage overhånd i kommunen under sagsbehandlingen.

Der mangler saglighed og kompetence på sagsbehandlersiden, og i nogle tilfælde blev amternes sagsbehandling beskrevet som meget uprofessionel. Husdyrbrugerne opfatter den langsomme proces som resultat af usikkerhed hos sagsbehandlerne og deraf følgende frygt for at tage beslutninger. Der er desuden nogen usikkerhed om ansøgningens udformning (der forstås af landbrugskonsulenter), og om sagsbehandlingen i amterne.

Det tager generelt for lang tid at gennemføre en VVM og en screening i forbindelse med mindre udvidelser. Dette er tit hæmmende for erhvervets udvikling, og generelt var holdningen, at varigheder på ca. 3 år, som blev nævnt som det normale, er helt urimeligt. VVM er netop grundlaget for store investeringer, og de er afgørende for at de helt nye i erhvervet kan komme op på et rentabelt produktionsniveau. Samtidigt er det sager som omfatter store investeringer, og hvor husdyrbrugerne parallelt må samarbejde med banker og kreditforeninger om finansieringen. Forsinkelser og problemer med VVM spiller derfor direkte ind på investeringsomfang og aktivitetsniveau i husdyrbruget.

VVM behandlingen medfører ofte en svær opstartsfasen for nystartende husdyrbrugere, da de typisk skal stille garanti for finansiering af det planlagte landbrug og fremlægge en handlingsplan for banken. Den handlingsplan kan ikke fremlægges før en godkendt VVM er på plads, og hvis processen hermed trækker i langdrag, kan det være dyrt for ansøgeren. Langsommelighed og usikkerhed om processens varighed er derfor meget generende for den enkelte husdyrbruger.

Det var generelt holdningen at VVM processen har sin fordel i at tage sags-specifikke hensyn, men at der er behov for en opstramning til sikring af, at alle med ens forhold også behandles ens. En godkendt VVM har en varighed på otte år, hvilket er kort tid i forhold til løbetiden for de lån, der skal finansiere gennemførelsen af den godkendte udvidelse. Det er et problem i sig selv, men hertil kommer frygt for en mulig pludselig fremtidig nedsættelse af denne tidsgrænse. Det vil betyde meget ændrede forretningsvilkår for de involverede husdyrbrugere. Det kan fjerne grundlaget for husdyrbrugets eksistens, hvilket vil være værre for en husdyrbruger, end når en lønmodtager afskediges: Det kan tage lang tid at afvikle et landbrug, man kan ikke fra den ene dag til den anden skifte erhverv og komme ud af en gæld, der har sikkerhed i forhold, der afhænger af en VVM godkendelse.

3.4 Relationerne til omgivelserne og befolkningen generelt

Generelt ser husdyrbrugerne en høj grad af dobbeltmoral i befolkningens syn på landbruget. På den ene side vil befolkningen gerne stramme op på miljølovgivningen, sikre en bæredygtig udvikling, støtte dansk produktion og købe danske varer, men på den anden side vil man ikke betale, hvad det koster at producere den ønskede kvalitet og efter de ønskede miljønormer. Folk taler for det økologiske, men køber de billigste (gerne udenlandske) produkter til dagligt og vil kun til specielle lejligheder købe de økologiske varer, der lever op til deres ideale krav.

Husdyrbrugerne giver udtryk for, at den danske befolkning sandsynligvis ikke i lang tid fremover vil være indstillet på at acceptere de store landbrug, som ses i udlandet. De fleste udenfor landbruget sætter lighedstegn mellem det at drive store og professionelle brug og belaste miljøet.

Især peges der på, at pressen har en væsentlig rolle i forhold til hvilket billede af dansk landbrug, der gives videre til forbrugerne. At der i pressen er skabt et indtryk af, at økologi er eneste vej frem, kan skabe en del modvind for ikke-økologiske producenter.

Endvidere har den offentlige debat om dyrevelfærd i staldene og på landevejene givet den danske befolkning et indtryk af, at der altid som udgangspunkt foregår lyssky aktiviteter og ulovligheder i forbindelse med transport af dyr. Primært fordi der kun i pressen fokuseres på de, der ikke overholder reglerne. Husdyrbrugerne føler sig således meget mistænkeliggjorte, og der efterlyses offentlige initiativer til at fremme en holdningsændring hos den danske befolkning såvel som hos pressen. Der er naturligvis altid brode kar i en branche, men holdningen er blandt de fleste, at det var bedre med større straf til de, der virkelig overtræder reglerne, frem for at hele branchen skal lide under et dårligt renommé.

Mistænkeliggørelsen bevirker bl.a., at landmænd, ifølge en del af fokusgruppedeltagerne, har vanskeligt ved at bestride offentlige hævninger, da de så risikerer at blive hængt ud for overtrædelse af love og regler, som ingen vil kunne overholde 100%. Derfor sker der nu oftest det, at man vælger at lade andre forpagte landbruget, for ikke selv at komme til at stå i skudlinien.

De fleste husdyrbrugere og landmænd har, eller har haft, større eller mindre problemer med naboerne i det daglige eller i forbindelse med planlagte udvidelser og ændringer mv. Ofte er der tale om støj- og lugtgener eller tilsvi-ning af adgangsveje.

Mange gange opstår problemet, når der sker ændringer, der potentielt kan medføre gener. En del af de deltagende landmænd ser derfor en egen interesse i at gøre lidt ekstra i det daglige for at forebygge. Det kan gøres ved at inddrage folk tidligt og fortælle om eventuelle planer om aktiviteter, der vil kunne være til midlertidig gene, eller det kan gøres ved at rydde op efter sig – også på steder, hvor man ikke har pligt til det. "Man må begærde sig med åbenhed" som én udtrykte det. Endelig kan det gøres ved at gøre nogle særlige tjenester for naboer og for lokalbefolkningen. Man kan stille sig til rådighed med små tjenester, der kan have stor betydning, eller tilbyde småjobs til naboer, der måtte være interesseret i det.

En forbedring af naboforholdet og en forbedring af forholdet til befolkningen i bredere forstand søger en del husdyrbrugere at opnå gennem en større åbenhed, herunder med at holde "Åben Gård" o.l. Her er svinebrugerne dog mere tilbageholdende pga. faren for smitte fra andre svinebrug.

En af fokusgruppedeltagerne var med i "Green Network" hvis formål er, at skabe et bedre, miljøvenligt landbrug, der både kommer miljøet og landbruget til gavn. Forventningen er, at det vil gøre det lettere ved fremtidige ansøgninger om udvidelser, idet forhåbningen er, at den større åbenhed om miljøforholdene, som dette medlemskab indebærer, i givet fald vil komme det enkelte medlem til gode i form af enklere dokumentationskrav. Der var dog på fokusgruppemødet meget forskellige meninger om værdien af et sådant engagement.

4. Udvikling og teknologiske udfordringer

4.1 Visioner for fremtidens husdyrbrug

Flere af de deltagende husdyrbrugere har ambitioner om at fortsætte deres vækst over det næste årti, såfremt det er muligt. Enkelte venter blot på godkendelse af VVM ansøgninger, men det generelle billede er, at man er afhængig af tilkøb af jord eller indgåelse af gylleaftaler, for at komme videre. De fleste havde dog en optimistisk vurdering af mulighederne for at skaffe sig det nødvendige grundlag for den ønskede udvikling. Nogle få deltagere var nået til et punkt, hvor de ikke havde konkrete planer om udvidelser.

Der ligger dog en del potentielle barrierer for en fortsat udvikling hen imod større brug. Disse kan ifølge husdyrbrugerne være af økonomisk, lovgivningsmæssig eller teknologisk karakter, men holdningen var generelt, at der ikke ligger absolutte begrænsninger for at udvikle den enhedsstørrelse, man måtte ønske. Man kan nå langt gennem selskabsdannelse og samarbejde.

De økonomiske barrierer blev først og fremmest nævnt i relation til nystartende husdyrbrugere og landmænd generelt. Med de enhedsstørrelser, der i dag skal til, og med de priser på jord, man efterhånden er kommet op på, bliver det mindre og mindre realistisk for unge mennesker at starte som selvstændig. Flere mente, at man nu må se i øjnene, at det er umuligt at starte på basis af egne opsparede midler. Når man først er i gang og er med i udviklingen, er det lettere at få adgang til finansiering og komme videre. Man forudser en fremtid, hvor den fagligt dygtige landmand er produktionsleder og hvor husdyrbruget ledes af folk med en uddannelse, der i højere grad er rettet mod økonomi og ledelse. Ejerskabet kan så ligge i fonde eller selskaber.

De lovgivningsmæssige begrænsninger vurderes ikke at være effektive, men er dog fortsat generende og bremsende på udviklingen. For den enkelte er det en klar barriere, at det kan være svært, eller umuligt, at skaffe sig den nødvendige jord. ("*Naboerne bliver ikke gamle nok hurtigt nok*"). I nogle områder kan der være særlige problemer med at skaffe den nødvendige jord, bl.a. fordi andre fritidslandmænd, kommunale vandforsyninger og staten kan lægge beslag på store arealer. Dette kan naturligvis udgøre en barriere for den ønskede udvikling.

Ejerkravet betyder, at man tvinges til at investere mere spredt, hvilket i nogle tilfælde blev påstået at have negative miljømæssige konsekvenser. I stedet for at investere på det brug, der ligger bedst, f.eks. i forhold til et habitat område, tvinger ejerkravet til at investere på alle ejendomme, der ejes af samme bruger, og dermed tæt på mere følsomme naturområder.

De lovgivningsmæssige barrierer hænger naturligt sammen med holdningerne i befolkningen og på længere sigt vurderes således befolkningens (irrationelle) modstand mod store industrilandbrug at kunne være den væsentligste barriere for udviklingen.

4.2 Den generelle teknologiske udvikling

Selv om der er sket en stor teknologisk udvikling i husdyrbruget, ligger der fortsat store ubenyttede potentialer i allerede kendte teknologier.

Alligevel er det deltagernes vurdering, at der også ligger teknologiske hindringer i vejen for en videre udvikling af de enkelte brugs størrelse. Den fuldautomatiske malkning har ikke endnu slået helt igennem, men det forventes at komme. Hvad angår bemanding i fremtidens husdyrbrug, forudser husdyrbrugerne ikke, at teknologien yderligere vil reducere behovet for arbejdskraft markant. Derimod er man klar over, at der muligvis vil blive mangel på arbejdskraft, da færre og færre unge mennesker vælger at uddanne sig indenfor landbrugserhvervet. På mange områder vil der fortsat være behov for en del manuelt arbejde.

De interviewede producenter af smågrise vurderer at deres type af husdyrbrug ikke vil vinde meget ved yderligere vækst udover 500 DE. Et sådant brug med søer og smågrise giver en passende størrelse som arbejdsplads og der er ikke meget mere at hente ved yderligere vækst. Én nævnte, at det vil være svært at skaffe arbejdskraft til større brug med smågrise, da det i givet fald vil resultere i mere ensformigt arbejde, og "*ingen gider kastre grise tre hele dage i træk*". På det område er det svært at forestille sig nogen automatisering af betydning.

Der har ikke generelt været nogen begejstring at spore over den teknologiske udvikling, der, som det blev sagt, kun skruer op for kravene om effektivitet. Jo mere effektiv man kan være, jo højere bliver kravene til effektiviteten for at følge med i den internationale konkurrence. Dette kan føre til en delvis nedlukning af dansk husdyrbrug, da mulighederne for videre teknologisk udvikling trods alt er begrænset. I sidste ende kan det ende med, at der kun vil være planteavl tilbage i landet.

På længere sigt vurderes også miljøproblemerne at kunne løses af teknologisk vej i stedet for via kvantitative restriktioner som harmonikrav o.l. Der er allerede en række teknologiske udviklinger i gang, som kan lette problemerne med håndtering og brug af gylle, rensning for ammoniak mv. På længere

sigt kan husdyrbruget således ad denne vej forventes at blive mindre afhængige af markbruget.

Samtidigt blev det nævnt at en mindre binding mellem ejerskab og aktiviteter i husdyrbrug og markbrug allerede nu vil kunne tillade den enkelte at specialisere i den type landbrug han/hun har interesse for og evner til.

Som alternativ til fortsat koncentration af husdyrbrugene blev det desuden nævnt, at fremtidens landbrug i højere grad kunne samarbejde om udstyr, faciliteter og arbejdskraft. Et samarbejde med andre landmænd om indkøb og brug af maskiner og eventuelt arbejdskraft vil således give gode muligheder for en mere optimal anvendelse af ressourcerne. Et mere forpligtende samarbejde kunne ifølge deltagerne i fokusgruppemødet være udviklingen af et ansvarsområdebaseret samarbejde, hvor 3-4 gårde gik sammen om driften, og hvor hver gårdejer tog ansvar for sit område på alle gårde i samarbejdet. Omvendt erkendes det også af nogle, at større brug vil være en mere direkte måde at opnå samme effekt på.

Blandt de deltagende husdyrbrugere var der på trods af mulige barrierer en generel forventning til, at fremtidens landmænd generelt vil være større og mere specialiserede. En udvikling hen imod væsentligt større brug, vil fra husdyrbrugernes synsvinkel være hensigtsmæssigt, ud fra ønsket om såvel en økonomisk som en miljømæssig bæredygtighed. Det vil samtidigt gøre det mere interessant at arbejde i landbruget, fordi man i højere grad kan få arbejdsforhold som i andre erhverv, hvilket vil gøre det lettere at tiltrække arbejdskraft.

Det forudses, at fremtidens husdyrbrug vil kunne komme op på meget store enheder, og nogle forudser, at antallet af husdyrbrug vil kunne reduceres til muligvis kun 3-5 store husdyrbrug i hvert amt. Canada nævnes som foregangsland for de meget store, profitable landbrug.

4.3 Brug af miljøteknologi

Miljøteknologi er helt klart noget, der investeres i, hvis der er påbud om det, eller hvis det på nogen måde giver en økonomisk fordel i form af højere afregningspriser eller større produktion. Hertil kommer naturligvis, at dårlig økonomi i erhvervet kan være med til at begrænse investeringer i miljøteknologi, der ellers måtte være fordelagtig.

En deltager i fokusgruppemødet foreslog et belønningssystem, hvor der gradvist bliver givet tilladelse til merproduktion, alt efter hvor effektivt de nye teknologier bliver implementeret og anvendt.

Nogle mener, at spørgsmålet om fremtidens teknologi helt giver sig selv, og at teknologien automatisk vil komme ind af bagdøren, idet en række nødvendige tilladelser og godkendelser vil forudsætte avanceret brug af ny miljøteknologi.

Nogle af svineproducenterne på fokusgruppemødet ser ingen sammenhæng mellem brugsstørrelse og enhedsomkostningerne til miljøformål, som f.eks. rensning af luft for ammoniak. Det vil kræve installation af enheder af en forholdsvis begrænset størrelse og vil derfor ikke indebære nogen stordriftsfordele. Andre peger på, at andre teknologier, som hen ad vejen kan vise sig mere hensigtsmæssige netop indebærer stordriftsfordele. Det gælder alternativet til ammoniakrensning, nemlig forsuring af gylle. Denne teknologi indebærer yderligere en fordel i form af et mere værdifuldt restprodukt.

Generelt er holdningen, at husdyrbrugere ikke investerer i miljøteknologi, medmindre der stilles krav om det, eller der gives økonomiske incitamenter. Der advares således mod at man stiller nye krav, før effekterne som man vil opnå er vel dokumenterede.

Andre peger dog på, at det kan være fremmede for husdyrbrugernes investeringer i miljøteknologi, at de får et tidligt varsel om fremtidige krav. Ved at give et tidligt varsel vil husdyrbrugerne kunne investere, når der alligevel bygges om, og derved spare penge. Desuden blev der peget på, at de ønskede miljøteknologier ofte også indebærer økonomiske fordele. Der nævnes en række eksempler herpå:

- Krav om gyllerender under mink, som viser sig at være økonomisk fordelagtig for minkavleren, idet det virker arbejdskraftbesparende og som følge af mindre jordfugtighed letter transporten rundt mellem burene.
- Krav om alarmanlæg til advarsel ved høje temperaturer er også blevet lovkrav. Det kræver ingen stor investering, men det er en stor fordel, hvis det går galt, og der bliver brug for det.
- Tilsvarende gør kravene om fritgående søer ikke ondt, når man alligevel skal bygge nyt. Det koster måske lidt mere, men det er meget værd at få et varsel, der gør det muligt at indpasse kravene i en takt, der passer med planerne for reovering og nyinvestering.

Disse eksempler betyder ikke at husdyrbrugerne går ind for krav om mere miljøteknologi, men budskabet fra husdyrbrugerne er, at efterlevelse af nye krav kan være meget dyre hvis fristen er kort, og en god forudsigelighed er derfor af stor værdi. Det gælder uanset, om teknologien også har positive effekter for husdyrbrugeren eller ej.

4.4 Udenlandske aktiviteter

To af deltagerne i fokusgruppemødet og én interviewperson havde erfaring med landbrugsdrift i udlandet. Én havde anpart i et større litauisk projekt, hvor deltagelsen angiveligt primært var begrundet i iværksætterlyst og interesse. Erfaringen herfra er, at de østeuropæiske myndigheder gerne vil tiltrække flere udlændinge. I Litauen har man som forpagter forkøbsret på jord.

En deltager driver svinebrug i Tyskland, hvortil han leverede sin danske produktion af smågrise. Dette blev brugt som eksempel på, hvordan dele af husdyrbruget kan flyttes til udlandet som reaktion på restriktive danske regler. Det konkrete eksempel hænger sammen med en overkommelig transportafstand og muligheden for at opfede slagtesvin uden snævre restriktioner på brugsstørrelse mv. Samtidigt vurderes afsætningsforholdene at være bedre syd for grænsen, hvor der nu er planer om videresalg til Polen.

Herudover var der intet i fokusgruppemøde eller i interviewene, der tyder på, at der vil ske en større grad af udflagning af husdyrbrug til Østeuropa. Tværtimod mente én husdyrbruger med tidligere erfaring som ansat i Polen, at kun meget få kunne tjene penge på østeuropæiske aktiviteter. Det vil kræve stor forretningsmæssig dygtighed, og hvis man forventer, at man derovre slipper for alle miljøkrav, tager man grundigt fejl. Tværtimod er gennemsigtigheden af gældende ret på området ifølge samme kilde meget mindre i de østeuropæiske lande end her.